

З АРХІВІВ СБУ

Олександр ОЛІЙНИК

●

ДІЯЛЬНІСТЬ РЕПРЕСИВНИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стратегічна лінія партії більшовиків на форсовано-примусову колективізацію сільського господарства з самого початку враховувала необхідність посилення ролі апарату примусу. Передусім це було пов'язано з теоретично безпідставною концепцією загострення класової боротьби у міру будівництва соціалізму, яку Сталін та його оточення висунули в кінці 20-х років. У цих умовах особливо гостро постало питання про долю заможних верств сільського населення, перш за все куркульства. Ігноруючи об'єктивні закони економіки, вдаючись до силових, репресивних методів управління, державно-партійне керівництво країни завдало селянству подвійного удару, проголосивши класовим ворогом і знищивши куркульство та провівши в непродуктивно прискорені терміни колективізацію сільського господарства.

Про темпи останньої в Україні можна судити по тому, що з 1 жовтня 1929 р. по 1 березня 1930 р., тобто за 5 місяців, кількість селянських господарств, які вступили до колгоспів, збільшилася з 447 тис. до 3062 тис., тобто майже в 7 разів. Причому, якщо в Поліссі їх кількість збільшилася на 130 тис., то на Правобережжі - на 949 тис., на Лівобережжі - на 613 тис., в Степу - на 910 тис. [1].

Після прийняття у листопаді 1929р. пленумом ЦК ВКП(б) постанови “Про сільське господарство України та про роботу на селі”, яка наголошувала, що Україна має все необхідне для того, щоб у справі колективізації йти більш швидкими темпами, попередю інших республік, вирішення проблеми з хлібозаготівлями почали шукати у “надзвичайних заходах”, основним знаряддям проведення яких стали органи державної безпеки.

У першу чергу проведення форсованої колективізації вимагало ліквідації куркульства як класу. По Україні покотилася хвиля “розкуркулення”. В одному з наказів Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) СРСР того часу говорилося: “З метою найбільш організованого проведення ліквідації куркульства як класу і рішучого придушення спроб протидії радянській владі по соціалістичній реконструкції сільського господарства - в

першу чергу в районах суцільної колективізації - в найближчий час куркульо, особливо його багатій і активній контрреволюційній частині, повинен бути нанесений нищівний удар” [2].

Проведення репресивних заходів на селі, спрямованих на знищення куркульства, покладалось перш за все на Державне Політичне Управління (ДПУ) УРСР.

Заходи органів державної безпеки розгорталися за двома основними напрямками: 1) негайна ліквідація контрреволюційного куркульського активу, особливо кадрів діючих контрреволюційних та повстанських організацій (таких осіб було віднесено до першої категорії); 2) масове виселення (в першу чергу з районів суцільної колективізації та прикордонної смуги) найбільш багатих куркулів (колишніх поміщиків, місцевих куркульських авторитетів, церковнослужителів та сектантів) та їх родин у віддалені північні райони СРСР і конфіскація їх майна (друга категорія). Найбільшу в СРСР кількість куркульських родин (50000) планувалося виселити з території України.

На засіданні Колегії Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) 6 січня 1930 р. було зазначено, що органами НКВС вислано з України на 109% в 1928-1929 рр. більше, ніж в 1927-1928 рр. [3]. Тут же відмічалось, що мають місце випадки, коли в округи даються контрольні цифри на проведення виселення. Колегія НКВС засудила ці факти, але ніяких конкретних заходів для попередження цього вжито не було.

У подальшому інститут вислання, що проіснував до 1946 року, розширювався та набував дедалі жорстокіших форм. НКВС було надано право в адміністративному порядку не тільки висилати, але й запроторювати соціально небезпечних осіб в установи примусових робіт.

Проведення невинувато жорстокої репресивної політики, застосування каральних операцій в масових масштабах та створення навколо них необхідного атрибуту тоталітаризму - ореолу втаємниченості - вимагало створення в Україні потужного механізму судових та позасудових репресій, головна роль в якому відводилася органам державної безпеки та внутрішніх справ, “трійкам”, “двійкам”, системі виправно-трудова установ і т.п. Навряд чи може бути виправданим створення в умовах мирного часу органів позасудової розправи та надання їм надзвичайних повноважень.

Для розгляду справ і осіб, що проходили по справах про виселення (першої категорії), в обласних повноважних представництвах ОДПУ створювалися “трійки” з представниками обкому партії і прокуратури, склад яких затверджувався Колегією ОДПУ. Для безпосереднього керівництва операціями по виселенню куркулів та їх родин (другої категорії), для концентрації всіх матеріалів і організації постійного зв'язку між центром та периферією - розпорядженням повноважного представника ОДПУ організовувалися оперативні “трійки”. Діяльність репресивного механізму на селі призвела до того, що за період колективізації кількість розкуркулених селянських господарств в Україні перевищила 200 тисяч.

Певно, що форсоване проведення такої масштабної кампанії виселення не обійшлося без порушень загальнолюдських прав та процесуальних норм, які визнавалися і керівництвом ДПУ УРСР. У результаті перевірки стану слідчої роботи в органах ДПУ, проведеної в 1931-1932 роках, були виявлені серйозні

недоліки: факти порушення соціалістичної законності; низька якість слідства, порушення порядку та термінів ведення слідства; відсутність інколи в слідчих матеріалах даних про характер злочинних дій заарештованих; факти протизаконного ставлення до заарештованих тощо [4].

Під час голоду в Україні в 1932-1933 рр. організовувалися трійки в районах у складі секретаря райкому, голови райвиконкому, уповноваженого ДПУ для “організації всієї суми заходів по наданню допомоги в районах, охоплених продовольчими ускладненнями, а також для проведення заходів, що забезпечують твердий порядок”. Крім того, постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 10 березня 1933 р. право розгляду справ по “повстаннях та контрреволюції” в Україні із застосуванням вищої міри покарання надавалося трійці ОДПУ у складі голови ДПУ УРСР В.А.Балицького та його заступників К.М.Карлсона та І.М.Леплевського.

Будучи каральною частиною партійно-державного механізму, виконуючи директивні настанови керівництва країни, органи державної безпеки тим самим сприяли реалізації внутрішньої та зовнішньої політики 20-30-х років - політики диктатури та тоталітаризму. За цих умов каральні функції, покладені на органи НКВС, не могли не призвести до масових порушень законності. Тим більше, що слідство та доведення антирадянської діяльності в той час було неможливе без політичних оцінок, критерії яких були несталими, ситуативними і залежали не від діючого на той час закону, а від діючих політиків. Внаслідок цього репресій зазнали тисячі людей, які працювали в різних галузях народного господарства, в державному апараті, в армії і в самих органах держбезпеки.

У 1929-1933 роки насильницька колективізація, боротьба з троцькістами та правими ухильниками, розгорнутий наступ соціалізму по всьому фронту збільшили репресивну діяльність режиму в 4-6 разів. Особливо зросла частка куркулів у структурі репресованих осіб, які в більшості своїй не відображалися у статистиці ОДПУ, причому найбільш чисельною була друга категорія.

Проведення репресивної політики щодо селян не могло не спричинити невдоволення та спротиву з їх боку. І саме органи ДПУ брали найактивнішу участь у його придушенні. Саме це, зокрема, ілюструють інформаційні повідомлення ДПУ УРСР про хід колективізації в Україні на початку 1930 року, що, як правило за підписом голови ДПУ УРСР В.А.Балицького надходили до Москви в ОДПУ. У доповідній записці про політичний стан селянства України у зв'язку з політикою ліквідації куркульства як класу за період з 20 січня по 12 лютого 1930 р. Балицький повідомляв, що в січні відбулося 37 масових виступів селян, в яких взяли участь 12 тис. чоловік, на 9 лютого 1930 р. було заарештовано 1 1865 осіб, у відповідь на політику “розкуркулення” селянами було здійснено 40 терористичних актів [5].

Сценарій придушення масових виступів селян був чітко відпрацьований і діяв, незважаючи на характер проявів невдоволення та можливу кількість жертв. Місцевість, вражена селянськими “хвилюваннями”, розбивалася на оперативні ділянки, які в свою чергу поділялися на сектори. Кожному оперативному сектору придавалися військові групи ДПУ, які мали наказ про рішуче придушення виступів.

Партійно-державні директиви зобов'язували органи держбезпеки брати участь у забезпеченні різних економічних кампаній, які оголошувалися як такі, що мають державне політичне значення. Саме така розгорнулася в Україні

в 1932-1933 рр., що було пов'язано з ліквідацією “відставання і прориву” в хлібозаготівельній політиці. Під “відставанням і проривом” у сільському господарстві малися на увазі прорахунки в плануванні і проведенні хлібозаготівельної кампанії, а також голод. Не випадково саме в 1933 р. органами ДПУ було викрито “заколот” у сільському господарстві України: ускладнення ситуації списали не тільки на рахунок “шкідників” і “класово ворожих елементів”, а й “буржуазних націоналістів” та “націоналістичної контрреволюції”.

Як засвідчують документи, одним із найважливіших завдань органів державної безпеки УРСР в цей час було збереження у таємниці самого факту виникнення голоду та його смертоносних наслідків. Так, наприклад, 13 березня 1933 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює: “Доручити тов.Балицькому вжити заходів до запобігання проникнення відомостей про випадки голодування в с.Старошведське за кордон” [6]. 17 березня, розглянувши становище в Київській області, Політбюро приймає рішення: “Вжити найрішучіших заходів для боротьби з поширенням контрреволюційними елементами провокаційних чуток. Добитися в найкоротший строк у найскладніших районах встановлення твердого порядку, суворо караючи поширювачів провокаційних чуток і всіх антирадянських елементів... Доручити т.Балицькому, із свого боку, негайно вжити всіх необхідних заходів як по лінії ДПУ, так і міліції” [7].

Крім того, виходячи з направленої в січні 1933 р. директиви ДПУ УРСР, на його місцеві органи покладалося проведення рішучих заходів з метою запобігання масового виїзду селян за межі України. Перед райапаратами ставилось завдання вести боротьбу з ініціаторами, організаторами масових виїздів з села, причому, як наголошувалося в Оперативному наказі №2 по ДПУ УРСР від 5 грудня 1932 р., боротьба з цим явищем не повинна обмежуватися заходами адміністративного та судового порядку, а “основний наголос повинен бути зроблений на виявлення організаційної ролі петлюрівсько-есерівського підпілля”. Транспортний відділ ДПУ здійснював контроль за тим, щоб на залізничних станціях не продавалися квитки за межі України селянам, які не мали посвідчення райвиконкому на право виїзду, чи промислових і будівельних державних організацій про те, що вони завербовані на роботи за межами України. Залізничний вокзал в Києві був зайнятий збройним загоном ДПУ, який знімав з поїздів всіх, хто не мав спеціального дозволу. Але навіть і тих селян, яким все ж таки вдавалося виїхати за межі України, на новому місці чекав арешт.

Співробітникам ДПУ довелося зіткнутись з найжахливішими наслідками голоду - випадками канібалізму. В одній з довідок ДПУ УРСР, датованій 12 березня 1933 р., зазначалося: “Випадків людодійства зареєстровано 28. Більша частина їх належить до 3-ї декади лютого і початку березня. 19 випадків людодійства припадає на Київську область” [8]. Оскільки в Кримінальному кодексі не було статті, яка б визначала міру покарання за таке діяння, всіх звинувачених передавали до органів ДПУ.

Але функції, що покладалися на органи державної безпеки України в 1932-1933 рр., цим не обмежувалися. ДПУ продовжує, поряд з викорінюванням куркульства, проводити надзвичайні репресивні заходи по відношенню до селянських господарств та окремих селян, що не виконали плану хлібоздачі, а отже, “активно протидіяли та зривали основні заходи радянської влади на селі”. У структурі ДПУ УРСР була навіть організована “ударно-оперативна

група”, яка за цей час викрила так зване “контрреволюційне повстанське підпілля” в 200 районах України, на 30 залізничних станціях і в ряді пунктів прикордонної смуги [9].

У 1932-1933 рр. керував слідством у справі про “контрреволюційні організації” в сільському господарстві України особисто заступник голови ДПУ К.М.Карлсон. Під його керівництвом органами ДПУ було викрито та ліквідовано “могутню контрреволюційну повстанську та шкідницьку організацію”, що діяла на території 133 районів України, мала осередки в 114 колгоспах, 102 МТС, 167 районних центрах України і налічувала до 3000 чоловік [10].

Інший заступник голови ДПУ УРСР І.М.Леплевський восени 1933 р. очолив комісію ЦК КП(б)У, яка перевіряла стан зберігання хліба. До речі, саме на органи ДПУ покладалось здійснення заходів по організації охорони насінневих фондів.

Навесні 1933 р. органи ДПУ повели боротьбу з селянами, що із зрозумілих міркувань відмовлялися від проведення сівби. В Одеській області тільки за 2 тижні березня 1933 р. було вислано в північні райони СРСР 250 сімей одноосібників, яких було звинувачено в організації саботажу посівної кампанії. За цей же період в Дніпропетровській області, з аналогічних причин, було вислано близько 1000 господарств колгоспників та одноосібників.

Не припинились репресії на селі і після подолання наслідків голоду. Тільки в грудні 1933 р. і в січні 1934 р. у колгоспах України було ліквідовано 85 так званих “контрреволюційних куркульських угруповань”, внаслідок чого репресовано близько 400 чоловік, переважно керівних працівників.

У подальшому кожна кампанія проведення сільськогосподарських робіт (посівна чи збиральна) проводилися під пильним наглядом функціонерів НКВС. Циркуляри Управління державної безпеки НКВС УРСР орієнтували його місцеві органи на розгортання агентурної мережі в межах району, головним завданням якої визначалося очищення від контрреволюційних та націоналістичних елементів всіх основних ділянок роботи, що забезпечують успіх проведення такої кампанії. Причому робився наголос на веденні слідства не тільки “під кутом скоєних чи запланованих злочинів, але домагаючись виявлення дійсних організаторів, їх зв’язків та політичних установок... особливо звертаючи увагу на викриття нових методів роботи класового ворога” [11]. Найкращим свідченням успішного подолання недоліків в агентурній роботі та основним критерієм її оцінки проголошувалася наявність нових агентурно-слідчих справ, які розкривають “сільське контрреволюційне підпілля”. Тобто керівництво місцевих органів НКВС було поставлено в жорсткі умови необхідності пошуку та викриття такого “підпілля”, що призводило до фабрикацій слідчих справ та застосування незаконних масових репресій.

Іншим засобом боротьби проти заможного селянства України було введення більш жорстоких норм кримінального законодавства в галузі збору податків та виконання інших повинностей. Відповідно до постанови ВУЦВК та РНК УРСР від 10 лютого 1933 р. особи, визнані куркулями, які навіть вперше порушували термін чи не повністю виконували зобов’язання, позбавлялись волі на термін не менше п’яти років з конфіскацією всього чи частки майна, з висилкою чи без неї. Причому, якщо у бідняків чи середняків за такі діяння конфіскували майно, крім будинку, палива, одягу, предметів домашнього

ужитку, то у куркулів відбирали все.

Слід зазначити, що ці норми було введено до кримінального законодавства УРСР у квітні 1933 р., коли на Україні продовжувався голод. Тому справляючи враження забезпечення податкової дисципліни, такі норми стали зручним знаряддям проведення репресій проти куркулів та одноосібників. Зважаючи на те, що невдоволення серед значної кількості селянського населення республіки іноді виливалися у відкриті виступи проти більшовицької влади, було збільшено з шести місяців до п'яти років термін позбавлення волі за виготовлення, зберігання, купівлю чи збут вогнепальної зброї без належного дозволу. В травні 1935 р. до складу цього злочину було включено виготовлення, збереження, збут та носіння холодної зброї.

У цей період відбувалось розширення практичної компетенції органів державної безпеки та внутрішніх справ. На початку 30-х років склалася практика звільнення з роботи чи навчання службовців і студентів після вказівок співробітників центральних та місцевих апаратів НКВС заводам, фабрикам, наркоматам та іншим установам і навчальним закладам. Наказ НКВС СРСР від 22 червня 1934 р. заборонив давати такі вказівки, але залишав таке право за наркомом внутрішніх справ УРСР та начальниками обласних управлінь НКВС УРСР [12]. Тобто ці посадові особи могли втручатись у вирішення кадрових, господарських, освітницьких питань, навіть якщо вони були не пов'язані з виконанням обов'язків по дотриманню державної безпеки.

Своє основне завдання органи державної безпеки вбачали у беззастережному виконанні авантюричних настанов партійного керівництва країни, що призвело до встановлення режиму політичного тиску, який тримався на системі органів позасудової розправи та розгалуженій масовій агентурно-вивідувальній мережі.

Розвиток організаційних форм та методів проведення каральної політики на початку 30-х років був наслідком прийнятих на віру та втілених в життя авантюричних політичних лозунгів. Це призвело не тільки до встановлення всеохоплюючого тотального контролю за діяльністю та поведінкою людей, до зневаження фундаментальних прав людини, але й до порушень законів соціально-економічної та політичної еволюції суспільства.

Джерела та література:

- 1 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО). - Ф.5. Оп.3. - Спр. 1909. - Арк. 40.
- 2 Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика. Збірник документів / За ред. В.Т.Маляренка. - К., 1997. - С. 69.
- 3 ЦДАВО. - Ф.5. - Оп. 3. - Спр. 1905. - Арк. 22.
- 4 Из истории советских органов государственной безопасности. Сборник документов (1930 г. - июль 1934 г.). - Вып. 4. - М., 1968. - С. 23-26, 159-162, 232-234.
- 5 Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. - К., 1997. - С. 38.
- 6 Центральний державний архів громадських об'єднань України, - Ф. 1. - Оп. 16. - Спр. 9. - Арк. 190.
- 7 Там само.-Арк. 191.
- 8 Урядовий кур'єр. - 1993,- 20 лютого.
- 9 Архів МВС України. - Ф. 46. - Оп. 1. - Спр. 1-а. - Арк.28.
- 10 Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. - К., 1991. - С. 125.
- 11 Архів Інформаційного бюро Управління МВС України в Чернігівській області - Ф. 78. - Оп. 2. - Спр. 2. - Арк. 113.
- 12 Архів МВС України. - Ф.45. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 97.